

Nakšibendijska tradicija Mostara u XIX i prvoj polovini XX stoljeća

- Slučaj Koski-pašinog hanikaha -

Alija Dilberović

Opća gimnazija Mostar

Sažetak

U literaturi koja se bavi historijom sufizma, derviških redova i tekija u Bosni i Hercegovini navodi se da su u Mostaru postojale dvije sufijske ustanove koje se povezuju s nakšibendijskim tarikatom. To su Mehmed Koski-pašin hanikah i tekija Ali-paše Rizvanbegovića. U ovom radu namjera je autora pobliže razmotriti djelovanje ovoga tarikata u Koskinom hanikahu. Ovaj hanikah podignut je početkom XVII st. i ne zna se tačno po pravilima kojega tarikata je trebalo upravljati hanikahom jer to u vakufnami nije precizirano. Mada su o prvobitnom katarakteru ovoga hanikaha iznesene proturječne informacije, vrlo je vjerovatno da je hanikah sprva pripadao halvetijskom tarikatu. Također, hanikah je vremenom prerastao u medresu. Uprkos tome, sufijska tradicija održala se skoro do samoga zatvaranja merdrese 1924. godine. Sa sigurnošću se zna da su nakšibendije djelovale u hanikahu u drugoj polovini XIX st. Na osnovu originalnih dokumenta i arhivske građe autor donosi neke nove podatke o djelovanju nakšibendijskog tarikata u ovom hanikahu u navedenom periodu. Također, ova građa pruža i neke pojedinosti značajne općenito za historiju ovog tarikata u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Mostar, nakšibendijski tarikat, Mehmed Koski-pašin hanikah, Arpadžići, Korkuti

ZEMALJSKO VAKUFSKO POVJERENSTVO, na zahtjev Zemaljske vlade, poslalo je 1894. godine upit Kotarskom vakufskom povjerenstvu Mostar o ukupnom broju svih vjerskih službenika i vjerskih objekata, uključujući i broj tekija i šejhova. Iz odgovora Vakufskog povjerenstva saznaje se da je tada u gradu Mostaru postojala jedna tekija i da su djelovala dva šejha.¹ Dokument ne spominje naziv tekije ni imena šejhova, ali na osnovu literature koja se bavi historijom Mostara i dokumenata Vakufskog povjerenstva Mostar zna se da je u to vrijeme bila aktivna jedino nakšibendijska tekija Ali-paše Rizvanbegovića, a da su ova dvojica šejhova bili Ibrahim-ef. Efganlija, tadašnji šejh Ali-pašine tekije,² i Muhammed-ef. Arpadžić, šejh Mehmed Koski-pašinog hanikaha.³ Ovaj hanikah, koji je vremenom prerastao u medresu, također se dovodi u vezu s nakšibendijskim tarikatom. Naime, na inicijativu uprave Koski-pašinog vakufa, da bi se barem djelimično udovoljilo uvjetima vakufname, postavljen je posebni službenik koji je svakog četvrtka poslije ikindije-namaza u dershani medrese obavljao tevhid po nakšibendijskom obredu. Arpadžić je postavljen na ovu dužnost 1888. godine.⁴ Ovaj podatak Vakufskog povjerenstva svjedoči, s jedne strane, o stanju tarikatskog života koncem XIX st., ali i o definitivnoj dominaciji nakšibendijskog reda u gradu Mostaru u tom periodu, s druge strane.

U literaturi koja se bavi historijom sufizma, derviških redova i tekija u Bosni i Hercegovini, a koja se odnosi na Mostar, ova tekija i ovaj hanikah zapravo su jedine dvije sufijske ustanove koje se povezuju s nakšibendijskim tarikatom.⁵ Za Ali-pašinu tekiju može se reći da je rezultat onog drugog talasa nakšibendijskog tarikata koji se desio koncem XVIII i u prvoj polovini XIX st. i koji se veže za ime šejha Husein-babe Zukića (u. 1799.) i naročito za djelovanje njegovog murida šejha Abdurrahman Sirri-babe Sikirića (u. 1847.) te šejha Muhammeda Mejli-babe (u. 1854.), Sirri-babinog murida, a koji je ostavio traga i u Mostaru. Dvojica najvažnijih predstavnika političke i vjerske elite u prvoj polovini XIX st.,

¹ Arhiv Vakufskog povjerenstva Mostar (VPM) 1894, 75/94, VPM 1895, 119/95.

² VPM 1894, 71/94.

³ VPM 1895, 62/95.

⁴ Hasandedić, Hivzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, IKC Mostar, 2005, 91.

⁵ Ćehajić, Džemal, *Derviški redovi u Jugoslavenskim zemljama*, OIS, Sarajevo, 1986, 48; "Tekije u BiH", *Kelamul'l Šifa*, br. 9, 2006, 19–20.

Ali-paša Rizvanbegović Stočević (1783–1851.) i muftija mostarski hadži Mustafa Sidki-ef. Sarajlić (u. 1847.), bili su nakšibendije i Sirri-babini muridi. Ova dvojica rođenih Stočana većinu svog života proveli su u Mostaru, gdje su ostavili neizbrisiv trag u vjerskom životu grada. Muftija Sarajlić predavao je u Karađozbegovoj medresi, gdje je do idžazeta doveo veliki broj mostarske uleme i svojim djelovanjem oživio vjerske znanosti i izučavanje arapskog jezika.⁶ O vezi muftije Sarajlića i šejha Sirri-babe svjedoči *Sirrijina poslanica mostarskom muftiji*, koja je zapravo odgovor na pismo Mustafa-efendije upućeno Sirri-babi. U poslanici šejh daje muftiji savjete u vezi s napredovanjem na duhovnom putu i neophodnosti spoznaje Boga. Iza muftije Sarajlića ostalo je, također, jedno djelo koje govori o koristi nauke, upravljanju državom, pokoravanju vladaru itd., napisano na zahtjev bosanskog valije Abdurrahman-paše.⁷ Ali-paša, hercegovački vezir i veliki vakif, bio je u stalnoj vezi s tekijama na Oglavku i u Živčićima–Vukeljićima. Prema većini dostupnih izvora, njegov prvi šejh bio je Sirri-baba, kome je nakon smrti podigao turbe na Oglavku, a potom je bio i murid Mejli-babe, kome je podigao kuću u Vukeljićima, poznatu kao Pašina kuća. Mejli-baba više godina dolazio je u Stolac na Ali-pašin poziv da uz ramazan u njegovoj džamiji klanja teravih-namaz.⁸ Ali-pašina pripadnost ovom tarikatu rezultirala je podizanjem nakšibendijske tekije prije 1848. godine. Neposredno kraj tekije Ali-paša je dao izgraditi i jedan mesdžid i jedno turbe u kojem je, prema predanju, sahranjena Nura-hanuma, jedna od Ali-pašinih žena. Prvi šejh Ali-pašine tekije bio je šejh Abdurrahman Efganlija, koji je u Mostar stigao iz Buhare, u današnjem Uzebekistanu, u namjeri da traži bedelluk, tj. da za nekoga obavi hadž, ali ga je Ali-paša postavio za šejha tekije, imama mesdžida i turbedara. Nakon njegove smrti, šejhovsku, imamsku i turbedarsku dužnost obavljali su njegovi potomci: šejh Muhammed-ef., šejh Ibrahim-ef. Efganlija Šehović i šejh Salih-ef. Šehović (u. 1959.), koji je ujedno bio i posljednji šejh tekije i imam mesdžida.⁹

⁶ Nametak, Hasan, "Mostarska ulema zadnjih sto godina", *Kalendar Narodne uzdanice*, 1943, 76.

⁷ Hasandedić Hivzija, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Arhiva Hercegovine*, Mostar, 1977, 35.

⁸ Mičijević, Senad, "Tragovi stolačkih derviša", *Slovo Gorčina*, 25/2003, 113.

⁹ Hasandedić, Hivzija, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2002, 169–170, 301; Hasandedić, Hivzija, *Genealoška istraživanja*, IKC Mostar, 2009, 171–172.

Mesdžid je prestao s radom prije 1921. godine jer nije bilo džemata, odnosno u neposrednoj blizini uopće nije bilo stanovništva.¹⁰ Tekija je vjerovatno prestala s radom koncem 1920-ih do kada je šejh Salih bio plaćen za obavljanje šejhove dužnosti.¹¹ Tekija i mesdžid srušeni su 1970-ih i na njihovim temeljima izgrađeno je dječije obdanište, a turbe se i danas nalazi u ruševnom stanju.

Mehmed Koski-pašin hanikah sagrađen je prije 1612. godine neposredno uz vakifovu džamiju. Hanikah je imao deset soba od kojih je najveća služila za okupljanje sufija i učenje tevhida, dok su ostale služile za stanovanje, kako je to vakif izričito naložio, samo siromašnih sufija. Uvjet za šejha hanikaha bio je da ga krase dobra djela, da je okićen ogrtačem spoznaje (*marifet*) i savršenstva, da poznaje tefsirska i hadiska djela, da je vješt u teološkim znanostima (*ulumul-ilahijje*), da bude iz skupine učenjaka koji postupaju po znanju, i da bude od odabranih ljudi koji se nalaze i stupaju putem prema Bogu (*salik*).¹² Prvi šejh hanikaha bio je vakifov brat šejh Mahmud-efendija, kojeg lokalna tradicija identificira s Mahmud-babom, čije se turbe nalazi u neposrednoj blizini džamije. Lokalna predanja Mahmud-babu pamte kao keramet-sahibiju (osoba koja je mogla činiti nadnaravna djela), a na njegovo turbe išlo se na murad, tj. s ciljem ispunjenja želja i molbi, i u njemu se sve do austrougarske okupacije obavljao zikr. Mahmud-ef. smatra se, također, prvim imamom Koski-pašine džamije. Šejh hanikaha, između ostalog, imao je zaduženje da drži vaz u džamiji svake džume i prilikom bajrama, kao i da iza sabah-namaza zajedno sa sufijama u hanikahu uči tevhid uz tespah od 1.000 zrna, tako da bi se dnevno proučilo 10.000 puta *la ilahe illallah*, a kako bi se tokom jedne sedmice proučio *jetmiš bin tevhid* (70.000 puta proučiti *la ilahe illallah*). Nakon učenja svako je bio dužan proučiti po stotinu salavata, tri puta suru *Ihlas* i jednom suru *Fatiha*. Sevap ovoga učenja poklanjao se za produljenje vakifova života, a nakon smrti za njegovu dušu. Također, šejh je uoči petka i ponedjeljka

¹⁰ VPM 1921, 201/21.

¹¹ Hasandedić navodi da je tekija prestala s radom 1924, a Ćehajić da je djelovala sve do pred Drugi svjetski rat, ali podaci Povjerenstva o poslovanju Ali-pašinog vakufa pokazuju da je 1926/27/28. godine šejh bio plaćen za obavljanje svoje dužnosti (VPM 1930, 272/30), dok 1931/32. (VPM 1932, 568/32) i kasnijih godina ove stavke uopće nema.

¹² Hasandedić, Hivzija, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, 27; "Vakuf-nama Koski Muhammed-paše iz Mostara", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 44-45/1994-95, Sarajevo, 309-310, 325.

predvodio zikr i tevhid u semahani hanikaha. Šejhova dužnost bila je i da rukovodi učenjem Kur'ana nakon sabah-namaza. Učaci su bili sufije hanikaha, a učenje se obavljalo u Koski-pašinoj džamiji. Tokom jedne sedmice trebalo je proučiti čitav Kur'an, a sevap proučene hatme pokloniti pred dušu Muhammeda, a. s., duše četverice halifa, vakifovih roditelja i za samoga vakifa. Za Mehmed Koski-pašu zna se da je bio roznamedžija (hroničar) Lala Mehmed-paše Sokolovića od 1604. do 1606. i da je 1605. godine postao vojni defterdar. Godine 1606. povlači se iz službe, a 1611. umire. O životu njegova brata Mahmud-ef., prvog šejha hanikaha, skoro se ništa ne zna, osim da je bio veoma učen i da je u svoje vrijeme u Mostaru smatran velikim alimom.¹³

U vakufnami se, međutim, nigdje ne navodi po pravilima kojega tarikata je trebalo upravljati hanikahom. Džemal Čehajić hanikah je prvo smjestio među nakšibendijske ustanove, tako da se stječe dojam da je ovaj hanikah od vremena njegove gradnje pa sve do njegova zatvaranja 1924. godine pripadao nakšibendijskom redu, da bi nakon toga naveo da bi ovdje moglo biti riječ o halvetijskom hanikahu, a da Mehmed Koski-paša, baš kao i Gazi Husrev-beg i Elči Ibrahim-paša, nije bio samo graditelj i vakif nego i pripadnik halvetijskog reda. Argument za to je i taj što su halvetijske tekije, za razliku od nakšibendijskih, imale i sobe za dervişe jer su tako iziskivala načela askeze i dužeg obučavanja za tekiju.¹⁴ Mišljenje da je hanikah imao halvetijski karakter zastupa i Ismet Kasumović. Po njemu su hanikasi zapravo predstavljali jednu vrstu halvetijskih medresa i to je bio slučaj i s Koski-pašinih hanikahom. Spominjanje hanikaha kao medrese ne predstavlja nužno prestanak izučavanja sufijskog učenja i obavljanje zikra već samo verifikaciju aktivnosti koja je od početka obavljana u hanikahu kao obliku halvetijske medrese.¹⁵ Pretpostavka da je riječ o hanikahu halvetijskog karaktera

¹³ Hasandedić, Hivzija, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, 23, 32, 265. U prepisu vakufname koji je preveden i objavljen u Prilozima za orijentalnu filologiju učenje jetmiš bin tevhida, zikra uoči petka i ponedjeljka, i učenje Kur'ana se ne spominju. U Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona, međutim, postoje dva prepisa vakufname (AT 2/87). Prvi je identičan onom iz POF-a, dok su u drugom prepisu ova zaduženja šejha i sufija navedena. Hasandedić je iznio podatke na osnovu ovog drugog prepisa.

¹⁴ Čehajić, Džemal, *Derviški redovi u Jugoslavenskim zemljama*, OIS, Sarajevo, 1986, 48, 99, 103.

¹⁵ Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme Osmanske uprave*, IKC Mostar, 1999, 195.

vrlo je vjerovatna jer su uglavnom svi hanikasi podignuti u Bosni i Hercegovini sprva bili halvetijski, a i osmanski sultani davali su podršku halvetijskom redu, jer je smatran umjerenim i bliskim Ehli-sunnetu.¹⁶ Također, vrijeme u kojem je Koski-paša živio, XVI st., period je kada je halvetijski tarikat bio jedan od snažnijih u Osmanskom carstvu, a naročito u njegovu glavnom gradu, gdje je Mehmed Koski-paša sigurno boravio, a vjerovatno i njegova braća šejh Mahmud i Ahmed-ef., koji će kasnije obavljati kadijsku dužnost u Mostaru. To je period kada je u Istanbulu djelovao popularni i veoma cijenjeni halvetijski šejh Muslihuddin Nuruddin-zade (u.1574), učenik šejha Bali-ef. Sofijalija (u.1552), koji je imao muride i među vladajućom klasom. Jedan od Nuruddin-zadeovih murida bio je i veliki vezir Mehmed-paša Sokolović,¹⁷ rođak Lale Sokolovića, u čijoj je službi Koski-paša bio. Ako su Mehmed Koski-paša i njegova braća živjeli i djelovali u ovakvom okruženju, onda nije nelogično pretpostaviti da su bili halvetije, a njegov brat Mahmud šejh. Postoji i jedan konkretan podatak koji Koski-pašu dovodi u vezu s ovim tarikatom. To je da je “u Beogradu prije 1717. godine postojala jedna halvetijska tekija iz vakufa Koski-paše”,¹⁸ a upravo je Koskinu mostarsku vakufnamu potvrdio, između ostalih, i beogradski kadija. To znači da je Mehmed Koski-paša prije nego što je stigao u Mostar boravio u Beogradu. U prilog tome govori i podatak Evlije Čelebije, koji je, nabrajajući beogradske džamije i mahale, naveo i Koskinu mahalalu i džamiju Koski-bega.¹⁹ On je, dakle, prije dolaska u rodni grad jedno vrijeme službovao u Beogradu, gdje je iza sebe ostavio džamiju, koju je podigao dok je imao titulu bega i po kojoj je prozvana jedna beogradska mahala, i halvetijsku tekiju. Prema tome, moglo bi se zaključiti da je to isto učinio i u Mostaru, tj. da je osim džamije dao izgraditi i halvetijski hanikah.

Hanikah je vremenom prerastao u medresu, a prvi spomen na medresu nailazi se već u XVII st. Izvjesni Mustafa, sin Mahmuda, iz tvrđave Ljubuški 1048/1638. godine prepisao je djelo *Ta'lim al-Muta'alim*

¹⁶ Ibid., 11.

¹⁷ Sureyya, Mehmed *Sicill-i Osmani III*, Istanbul, 1224. Poznato je da je Mehmed-paša Sokolović podigao halvetijsku tekiju u Sigetu još jednom Nuruddin-zadeovom učeniku, šejhu Ali-dede Bošnjaku.

¹⁸ Vukomanović, Milan, “Beogradske tekije”, *Kelamu'l Šifa*, 9, 2006, 28.

¹⁹ Čelebija, Evlija, *Putopis*, Sarajevo, 1967, str. 84, 85.

u Koskinoj medresi,²⁰ a 1084/1673. kao prepisivač jednog djela arapske gramatike pojavljuje se neki Ibrahim, softa Koski-pašine medrese.²¹ Godine 1062/1653. Abdullah, sin Husejinov, imam Kanber-agine džamije, po drugi put pročitao je djelo *Al-misbah – Šarh al-miftah* pred Mevlanom Jusufom, muderrisom u Koskinoj džamiji u Mostaru.²² Vjerovatno je muderris Jusuf predavao i u hanikahu.²³ Ovo spominjanje hanikaha kao medrese ne predstavlja konačno prerastanje u medresu i prekid izučavanja i prakticiranja tesavvufa, jer se hanikah 1171/1758. godine spominje kao zavija. Te je godine Sulejman, sin Ejuba havadže, prepisao djelo *Nataidžu al-afkar* u, kako se navodi, Koskavi Mehmed-pašinoj zaviji u Mostaru.²⁴ Isti prepisivač 1170/1757. godine okončao je prijepis djela *Ihja' ulum ad-din*.²⁵ Za pretpostavku je da je ovaj Sulejman bio sufija vezan za hanikah i da je Gazalijeva *Ihja'* bila jedno od djela koja su se izučavala u hanikahu.²⁶

Nije poznato ko je naslijedio šejha Mahmuda na dužnosti šejha hanikaha, ali pošto je vakif odredio da šejhovi, naziri i mutevelije vakufa budu iz porodice Koskija, bez sumnje je među šejh-Mahmudovim potomcima bilo šejhova hanikaha.²⁷ Jedini poznati šejh nakon

²⁰ Lavić, Osman, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, London-Sarajevo, 2005, sv. 14, 353.

²¹ Jahić, Mustafa, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, London-Sarajevo, 1999, sv. 6, 58.

²² Popara, Haso; Fajić, Zejnil, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, London-Sarajevo, 2000, sv. 7, 156.

²³ Smatramo da se ovdje radi o ocu Mustafe Ejubovića – šejh-Juje, koji se zvao Jusuf i bio poznati mostarski alim. On je inače predavao u Karađozbegovoj medresi, ali je bio i javni predavač, *ders-amm*. Vjerovatno je držao predavanja u Koskinoj džamiji, a možda je predavao određena djela i u drugim medresama pa tako i u hanikahu.

²⁴ Jahić, Mustafa, *Katalog arapskih...*, 431.

²⁵ Popara, Haso, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, London-Sarajevo, 2001, sv. 9, 24.

²⁶ Sulejman je bio rodom iz sela Cerovina, kadiluk Pljevlja, gdje je 1754. godine prepisao jednu medžmuu (Fajić, Zejnil, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, Sarajevo 1991, sv. 3, 208–209.), što znači da je obrazovanje nastavio u Mostaru.

²⁷ Izvjesni imam Ahmed, sin šejha Mahmuda, 1085/1674. godine prepisao je komentar Isagudžije (Hasandedić, *Katalog arapskih...*, 203.), a također se pojavljuje kao vlasnik jednog djela (R-296), u kojem se, između ostalog, nalazi i bilješka mostarskog muftije Ahmeda, sina sufije Velije, potpisnika Koski-pašine vakufname. Da li je ovo potomak šejha Koskinog hanikaha i, ako jeste, da li je možda bio imam u vakifovoj džamiji ili

Mahmud-ef. bio je Muhammed-ef. Arpadžić, koji se ujedno smatra i posljednjim šejhom hanikaha. On potječe iz ulemanske porodice u kojoj se njegovala sufijska tradicija i on nije jedini šejh kojeg je ova porodica dala. Riječ je još o hadži Hasan-efendiji, Muhammedovu ocu, i Ahmed-efendiji, Muhammedovu bratu. Kako svjedoče dokumenti *Acta Turcarum* Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona, Arpadžići su bili povezani s nakšibendijskim tarikatom preko travničkih muftija, muderrisa i nakšibendijskih šejhova, šejha Muhammeda Derviš-efendije Korkuta (1792–1877.) i njegova sina, šejha Muhammeda Hazim-efendije (1824–1920.).²⁸ Hasan-ef. Arpadžić dobio je idžazetnamu da može vršiti dužnost šejha od šejha Muhammeda Derviš-ef. 1274/1857. godine,²⁹ a Ahmed-ef. Arpadžić, odnosno Ahmed Hamdi, kako mu je bilo puno ime, dobio je uputstvo šta i koliko treba učiti da bi postao pristaša nakšibendijskog tarikata 1300/1883. godine,³⁰ zatim je dobio 1325/1907. godine uputstvo šta i koliko puta treba učiti prilikom održavanja tevhida,³¹ da bi 1328/1910. godine dobio dozvolu da može primati muride u nakšibendijski tarikat, odnosno vršiti dužnost šejha.³² Ova tri dokumenta Ahmed-ef. dobio je od šejha Muhammeda Hazim-efendije. Od svih tih dokumenata sačuvana su samo dva. Prvi je idžazet šejhu Hasan-efendiji iz 1857, a drugi je uputstvo izdano Ahmed-efendiji iz 1907. godine.

Ova dva dokumenta pružaju nekoliko podataka značajnih za izučavanje historije nakšibendijske tradicije Mostara, ali i historije ovog tarikata u Bosni i Hercegovini općenito. Na osnovu idžazetname Hasan-ef. Arpadžića saznaje se ko je bio šejh travničkog muftije Muhammeda Derviš-ef. Korkuta. Muftija je Hasan-efendiji Mostarcu Arpadžiću,

je obavljao neku dužnost u hanikahu, ne može se sa sigurnošću utvrditi.

²⁸ Prilikom istraživanja koristili smo se i *Regestom* i Knjigom inventara *Acta Turcarum*.

²⁹ AT 1/36. U Regesti ovaj dokument nije datiran, a u Knjizi inventara greškom se navodi 1297/1880. Postoji, također, dokument AT 1/38, koji je u Knjizi inventara datiran 1308/1890, a riječ je o dozvoli Hasan-ef. od muftije Muhammeda Derviša da može vršiti dužnost šejha nakšibendijskog reda. U *Regesti*, međutim, ovaj dokument nije datiran, a umjesto Hasan-ef. spominje se Ahmed-efendija. Mislimo da je ovdje ipak riječ o Hasanu, ali je datum pogrešan, jer tada ni Hasan ni Muhammed Derviš nisu bili među živima.

³⁰ AT 1/20.

³¹ AT 1/37.

³² AT 1/40.

nakon što je ovaj upotpunio sve predviđene stupnjeve (*mekame*) nakšibendijskog tarikata, dao dozvolu da upućuje muride i odgaja salike, pridržavajući se pritom Šerijata, jer je nakšibendijski tarikat tarikat ashaba, navodeći da je on takvu dozvolu dobio od “našega šejha, duha (*ruh*) našega tijela, šejha šejhova, mevlane, u svakom pogledu najboljeg od nas, šejha hadži Hasan-efendije muderrisa Muradije iz Gradačca”.

Ovaj šejh, hadži Hasan-ef. Muslimović, muderris Murat-kapetanove medrese u Gradačcu, rođen oko 1770. godine u selu Rašljeve, današnja općina Gračanica, opisan je prema riječima njegova učenika – muftije hadži hafiza Ahmed-efendije Mulaibrahimovića Svirca, koji je također bio nakšibendijski šejh,³³ kao “alim izvanredni, pobožni, asketa i savršeni šejh”.³⁴ Šejh hadži Hasan-ef. smatran je evlijom, a umro je 1272/1855. godine. Za Muslimovića se tvrdi da je u svojim vazovima bio beskompromisan i oštar kritičar svoga vremena, i da čak ni travnički vezir nije bio pošteđen kritike. O ličnosti šejha Hasana govori i podatak da se u pismu sultanova izaslanika u Bosni Dževdet-paše iz 1864. među *erkane ejaleta*, prvake pokrajine, koje vrlo poštuje cjelokupni narod Bosne i Hercegovine, ubrajaju i četverica muftija. To su muftija sarajevski Hadžiomerović-Omić, muftija mostarski Karabeg, muftija travnički Korkut Muhammed Derviš i muftija gradačački Svirac.³⁵ Dakle, od četverice najznačajnijih i najcjenjenijih muftija u Bosni i Hercegovini dvojica su bili muridi šejha hadži Hasan-efendije Muslimovića i, također, nakšibendijski šejhovi.³⁶ Kada je riječ o vezi Korkuta i Muslimovića, zanimljivo je da je Muhammed Derviš-ef. svoga sina Hazima poslao šejhu Muslimoviću da ga uvede u tarikat i da ga uči tradicionalnim i sufijskim disciplinama, a Korkuti su dugo godina posjećivali mezar

³³ Šehić, Sadik, “Svirac-efendija i njegov amanet”, *Gračanički glasnik*, 10, 2000, 45. Muftija Svirac dobio je berat iz Istanbula 1858. godine da može vršiti dužnost nakšibendijskog šejha.

³⁴ Mehmedović, Ahmed, “Alimske porodice: Mulaibrahimović-Muftić (Svirac)”, *Novi Muallim*, 31, 2007, 89.

³⁵ Kreševljaković, Hamdija, *Dževdet-pašina pisma, Izabrana djela IV*, Sarajevo, 1991, 60; Mehmedović, Ahmed, “Alimske porodice”, 89; Šehić Sadik, “Svirac-efendija i njegov amanet”, 46.

³⁶ Nigdje se ne spominje da je Svirac-efendija bio murid šejha Muslimovića, ali kako je pred njim učio sve islamske znanosti, za koje je dobio idžazetnamu, a i kako je dobio berat za obavljanje dužnosti šejha tri godine poslije smrti svoga učitelja, uvjereni smo da je muftija Svirac primio nakšibendijski tarikat od šejha hadži Hasan-efendije.

šejha hadži Hasana u Gradačcu.³⁷ Arpadžićeva idžazetnoma otkriva, dakle, vezu Mostara i Travnika, odnosno Travnika i Gradačca. Na osnovu uputstva Ahmeda Arpadžića saznaje se na koji se način obavljao zikir unutar ovog ogranka nakšibendijskog tarikata. Riječ je o *hatmi hadžegan*, koja se učila na sljedeći način:

Istigfar 9 puta,
Sura Fatiha 7 puta,
Sura Inširah 77 puta,
Salavat 101 put,
Sura Ihlas 1001 put,
Salavat 101 put,
Sura Fatiha 7 puta.

Nakon hatme trebalo je učiti tehli (učiti *la ilahe illalah*) i na koncu proučiti dovu. Muftija Muhammed Hazim, sluga nakšibendijskih siromaha, naveo je da su ovu hatmu učili nakšibendijski velikani i dao dozvolu da se može učiti uoči petka i ponedjeljka ili drugim blagoslovljenim noćima. Pošto nije poznato da je u Gradačcu postojala neka tekija, okupljalište nakšibendija bilo je najvjerojatnije Murat-kapetanova medresa, a zasigurno onda i Osman-kapetanova, gdje je predavao muftija Svirac, ili možda lokalna džamija. U Travniku je središte ovoga tarikata bio Elči Ibrahim-pašin hanikah / medresa, gdje su Korkuti decenijama vršili muderrisku i šejhovsku dužnost. U Mostaru je središte bilo u Koski-pašinom hanikahu, gdje su djelovali Arpadžići.

Pripadnici i simpatizeri nakšibendijskog tarikata okupljali su se u Koski-pašinom hanikahu već u vrijeme Hasan-ef. Arpadžića. Dokaz njegova namještenja na položaj šejha nalazi se u sidžilu mostarskog kadije iz 1283/1867. godine.³⁸ Tu se navodi da je "Mehmed Koski-paša podigao džamiju i u vakufnami odredio da se postavi jedan šejh koji će izvršavati šejhovsku službu i pritom učiti hatmu hadžegan petkom, ponedjeljkom, u noćima Kadra, Berata, Miradža i ostalim mubarek noćima prema pravilima nakšibendijskog tarikata uz odgovarajuću vazifu iz vakufa časne džamije. Mada je tako određeno, izvjesno vrijeme

³⁷ Podatak o vezi muftije Muhammeda Hazim-ef. i šejha Hasana-ef. dobio sam od A. Mehmedović, a izvor tome jeste njegov rukopis *Leksikon naše uleme*.

³⁸ OZ/DK 1406, V-2-58/112.

spomenuta funkcija bila je slobodna i pošto se zatvaraju oči u pogledu izvršenja spomenute službe, te pošto već izvjesno vrijeme svijetlu šejhovsku dužnost obavlja bez vazife, tj. bez službenog namještenja i plate, Hasan-ef. Arpadžić, koji je poznat i priznat među ulemom i običnim ljudima i koji spada u aktivnu ulemu i šejhove nakšibendijskog tarikata, određen je da se postavi na spomenutu službu uz godišnju plaću od 600 groša". Hasan-ef., dakle, te je godine zvanično postavljen na položaj šejha hanikaha, a dotada je tu dužnost već određeno vrijeme obavljao besplatno. Tu dužnost obavljao je sigurno od vremena kada je dobio idžazetnamu od šejha Muhammeda Derviša. U idžazetnami u donjem desnom uglu stoji napisano da muftija i njegov sin Munla Muhammed šalju selame svojoj braći (ihvanima) i prijateljima i od njih traže hajr-dovu, što govori da je već tada postojao određeni krug pripadnika nakšibendijskog tarikata okupljenih oko Arpadžića, ali i vjerovatno da je muftija Derviš Korkut imao još murida i simpatizera u Mostaru. Moguće je da je Hasan-ef. djelovao kao šejh hanikaha i prije nego što je dobio idžazetnamu od travničkog muftije, jer je sigurno prvo dobio dozvolu da predvodi zikr. Pored toga, on je obavljao dužnost imama i hatiba prvo u džamiji Ahmed-age Lakišića od 1829. godine,³⁹ a potom u Hadži Meminoj džamiji u mahali Cernica, gdje su Arpadžići i živjeli.⁴⁰ Učio je pred muftijom Mustafa-ef. Sarajlićem, od koga je i dobio idžazetnamu. Također je bio muallim, a obavljao je i dužnost muderrisa.⁴¹ On je 1245/1829. godine prepisao *Udžbenik islamskog vjerovanja*, nepoznatog autora, na turskom jeziku.⁴² Smatramo da je on prepisao i jedino djelo muftije Mustafa-ef. Sarajlića. U djelu se navodi da je prepisivač i vlasnik muftijin učenik Hasan, sin Muhammeda. U Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona nalazi se više djela čiji je vlasnik bio Hasan, sin Muhammedov. Potpis vlasnika identičan je onom u Sarajlićevom djelu, a za jedno od ovih djela sa sigurnošću se može utvrditi da je bilo vlasništvo Hasan-ef. Arpadžića.⁴³ Njegovo poznanstvo

³⁹ AT 1/50.

⁴⁰ AT 1/48.

⁴¹ Nametak, Hasan, "Mostarska ulema", 76.

⁴² Hasandedić, Hivzija, *Katalog arapskih...*, 175.

⁴³ Riječ je o djelu *Šarh Bahaijja li al-Hadimi* od Ebu Saida Hadimija (u.1176/1762.) (R-12). Ostala djela čiji je vlasnik bio Hasan, sin Muhammeda, jesu R-11, R-13, R-16, R-26, R-72. Inače, jedan broj rukopisa iz orijentalne zbirke potječe od porodice Arpadžić.

i veza sa šejhom Muhammedom Derviš-ef. počela je možda u Mostaru, jer postoji pretpostavka da je šejh Muhammed Derviš u Travnik stigao upravo iz Mostara na poziv Mostarca, muderrisa Ahmed-ef. Ćemalovića, koji je predavao u Elči Ibrahim-pašinoj medresi i gdje ga je Korkut i naslijedio.⁴⁴ Na šejhovskoj dužnosti Arpadžić je ostao do 1879/1880. godine, kako se to može zaključiti na osnovu molbe koju je njegov sin Muhammed-ef. poslao 1887. godine Zemaljskoj vakufskoj komisiji za imenovanje šejhom Koski-pašinog hanikaha.⁴⁵ U ovoj se molbi navodi da je on dužnost šejha hanikaha obavljao od 1297. (1879/80.) godine, a od te godine je njegov brat Ahmed počeo obavljati dužnost imama i hatiba hadži Memine džamije.⁴⁶ Razlog tome jeste što je njegov otac te godine napustio ovu dužnost zbog starosti,⁴⁷ što znači da je iz istog razloga iste godine napustio mjesto šejha hanikaha i prepustio ga svom drugom sinu. Pošto se navodi da je Hasan-ef. bio i muderris, možda bi se moglo pretpostaviti da je Arpadžić predavao upravo u Koski-pašinoj medresi, što bi značilo da je obavljao istovremeno i muderrisku i šejhovsku dužnost koju je, dakle, okončao 1879/80. godine. Šejhovsku dužnost naslijedio je njegov sin, a muderrisku, u slučaju da je predavao u Koski-noj medresi, najvjerovatnije hadži hafiz Muhammed-ef. Riđanović, koji je u medresi počeo predavati 1878. godine,⁴⁸ ili Abdullah-ef. Riđanović, učenik muftije Karabega, za kojeg se zna da je nekada u tom periodu predavao u Koski-pašinoj medresi.⁴⁹ Hasan Arpadžić najvjerovatnije je umro 1887. godine.⁵⁰ Muhammed-ef. Arpadžić prva je tarikatska

⁴⁴ Mehmedović, Ahmed, "Ulema mostarske porodice Ćemalović", *Most*, br. 208 (119), Mostar, 2005, 65. U Mostaru je živjela porodica Korkut. Za Mustafa-ef. Korkuta, sina Abdullahova, koji je umro 1252/1836. i sahranjen u haremu Ćejvan Ćehajine džamije, tvrdi se da je bio veoma učen i pobožan čovjek. U XIX st. živio je Mehmed Sadi-ef. Korkut, a njegov sin Ahmed Kadri-ef. preselio je u Tursku, gdje je i umro 1931. godine (Kotarski šerijatski sud Mostar (KŠMS) K/1935, 224/35.). Korkuti inače potječu iz Nevesinja.

⁴⁵ *Arhiv GHB*, ZVK-16/1887, 883; ZVK-25/1887, 2793.

⁴⁶ AT 6/262.

⁴⁷ AT 1/49.

⁴⁸ Hasandedić, Hivzija, "Hafizi Mostara i bliže okoline", *Takvim* za 1977/1397. godinu, Sarajevo, 1976, 92.

⁴⁹ Hasandedić, Hivzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, 91.

⁵⁰ Te je godine Muhammed poslao molbu za imenovanje šejhom, a Ahmed za imenovanje hatibom hadži Memine džamije (Zemaljska vakufska komisija za BiH (1883–1894.), Kataloški inventar, GHB, Sarajevo, 80.) i postavljen je za tutora svome

učenja zasigurno primio od svoga oca, a šejhovsku idžazetnamu dobio je od njega ili iz Travnika. Dužnost šejha obavljao je sve do svoje smrti, najvjerojatnije 1907. godine.⁵¹ On je osim šejhovske obavljao zajedno sa svojim bratom dužnost imama i hatiba u hadži Meminoj džamiji. Također je bio muallim u Spahića mektebu,⁵² a kasnije u mektebu u Cernici, gdje je bio i upravitelj.⁵³ Njega je na položaju šejha hanikaha naslijedio njegov brat Ahmed Hamdi. On je stupio na ovu službu 1907. godine, kada je i dobio dozvolu za učenje hatme hadžegan od muftije Muhammeda Hazima, od koga je i dobio prve tarikatske upute, tj. svoj vird, 1883. godine.⁵⁴ Tri godine nakon stupanja na položaj šejha hanikaha Ahmed je dobio dozvolu od muftije da može primati muride u nakšibendijski tarikati, odnosno vršiti dužnost šejha. On je, kao i brat mu, bio muallim u Spahića mektebu,⁵⁵ a od 1892. do 1911. godine bio je mutevelija hadži Memina vakufa.⁵⁶ Na položaju šejha hanikaha ostao je zasigurno sve do svoje smrti 1922. godine.⁵⁷ Ne zna se da li je nakon njega neko obavljao dužnost šejha i da li se uopće nastavilo s okupljanjima radi učenja hatme u hanikahu jer je dvije godine kasnije medresa prestala s radom. Na osnovu dostupnih podataka, Ahmed-ef. može se smatrati posljednjim šejhom Koski-pašina hanikaha / medrese.

Zanimljiv je podatak da se u spomenutom sidžilu navodi da je "uvjet spomenutog vakifa da se prema važećoj vakufnami namjesti jedan šejh da izvršava svijetlu šejhovsku službu, da uči hatmi-hadžegan... prema pravilima visokog nakšibendijskog tarikata". Na osnovu ovoga moglo

bratu Abdullahu (AT 7/349).

⁵¹ Smatramo da je umro te godine jer je tada Ahmed Hamdi-ef. dobio dozvolu za učenje hatme, a 1908. dobio je punomoć od Đule, udove rahmetli Muhammed-ef. Arpadžića (KŠMS K/18, 1468/08). Posljednji sačuvani izvještaj o prihodima i rashodima Koskina vakufa u kojem se spominje ime Muhammeda Arpadžića kao šejha hanikaha potječe iz 1905. godine (VPM 1906 156/06).

⁵² VPM 1895 297/95.

⁵³ VPM 1901 363/01.

⁵⁴ U izvještajima o prihodima i rashodima Koskina vakufa VPM 1913, 214/13 i VPM 1918, 200/18 jasno se vidi da je šejh hanikaha bio Ahmed Arpadžić. Tvrdnja koju je iznio Hasandedić, a prenio Čehajić, da je Muhammed-ef. Arpadžić bio posljednji šejh Koskina hanikaha, dakle, nije ispravna.

⁵⁵ Arhiv GHB, ZVK-13/1887, 213; ZVK-15/1887, 557; ZVK-23/1887, 2326.

⁵⁶ AT 6/280; VPM 1910, 1073/10.

⁵⁷ KŠMS K/19, 297/22.

bi se zaključiti da je hanikah od samoga početka pripadao nakšibendijskom tarikatu. U tekstu se poziva na važeću vakufnamu, a u vakufnami se ne spominje ni ime tarikata niti učenje hatme hadžegan. Moglo bi se, stoga, postaviti pitanje da li ovaj podatak iz sidžila uistinu otkriva prvobitni karakter hanikaha, ili pak odražava tarikatski karakter kada je u njemu djelovao Hasan Arpadžić prije nego što je zvanično postavljen na dužnost šejha? Mišljenja smo da je slučaj ovo drugo i da je hanikah sprva, ipak, bio halvetijski i da su Koskije bile naklonjene halvetizmu, kako se to može zaključiti iz podatka o postojanju halvetijske tekije iz Koskina vakufa u Beogradu. Do kada je trajala ova halvetijska faza teško je sa sigurnošću znati, baš kao i kada je hanikah definitivno prerastao u medresu. Kako se u drugoj polovini XVIII st. spominje kao zavija, moglo bi se pretpostaviti da se sufijska tradicija održavala do kraja tog stoljeća. Koski-pašin hanikah poprimio je nakšibendijski karakter kada se u Mostaru pojavio određen broj pripadnika i simpatizera ovog ogranka nakšibendijskog tarikata čiji je centar bio u Travniku a koji će biti okupljeni oko Hasan-ef. Arpadžića. On je kao šejh hanikaha djelovao preko dvije decenije i zasigurno je imao vlastite muride i simpatizere. Arpadžić je najvjerovatnije bio prvi nakšibendijski šejh, mada ne treba odbaciti i mogućnost da je hanikah i prije njega bilo mjesto okupljanja mostarskih nakšibendija koji su bili vezani za šejha Muhammeda Derviša Korkuta i da je kao šejh djelovao neko ko je tu dužnost, također, obavljao bez službenog namještenja i plaće. Kada je riječ o ovoj alternativni, treba napomenuti da su pedesetih godina, period kada je Arpadžić dobio idžazet, umrla dvojica mostarskih alima. Riječ je o šejhu Mahmud-ef. Ćišiću, koji je umro 1850. godine i koji je, kako se vidi, nosio šejhovsku titulu, a Ćišići su i tradicionalno bili imami i hatibi Koski-pašine džamije,⁵⁸ i muftiji hadži Mustafa-ef. Mukiću koji je umro 1854, a za kojeg se kaže da je bio veoma učen i veliki sufija,⁵⁹ a i sam njegov učitelj muftija Sarajlić ga u idžazetnami koju mu je izdao za tradicionalne i racionalne znanosti naziva *arif billahi*, onaj

⁵⁸ Hasandedić, Hivzija, *Genealoška istraživanja*, 90. Ćišić je bio i vakif. On je 1848. godine podigao jedan mekteb u Karađozbegovoj mahali. Također je ostavio određena sredstva za održavanje četiriju mostarskih medresa: Karađozbegove, Roznamedžijine, Buka i Hadži Baline. Koskina medresa se ne spominje, baš kao ni neka tekija.

⁵⁹ Nametak, Hasan, "Mostarska ulema", 76.

koji je spoznao Allaha dž. š.⁶⁰ Kako bilo, sama činjenica da je došlo do inicijative o obnavljanju zikra govori da je hanikah bio definitivno prerastao u medresu. Iz sidžila se vidi da se u vrijeme Hasana Arpadžića hatma hadžegan učila uoči petka i ponedjeljka i mubarek noćima, a vjerovatno je kasnije došlo do toga da se ovo učenje počne obavljati svakog četvrtka poslije ikindije-namaza u dershani medrese, kako se to navodi u literaturi, i to vjerovatno u periodu kada je kao šejh djelovao njegov sin Muhammed. Ovaj hanikah je, dakle, osim što je prerastao u medresu, baš kao i Husrev-begov i Elči Ibrahim-pašin, tokom vremena uslijed slabljenja i nestanka halvetijskog tarikata u Mostaru, promijenio usul i postao nakšibendijski.⁶¹

Zanimljivo je da Hasan-efendiju i Ahmeda Hamdi-efendiju, ali bez navođenja njihova prezimena, spominje Hazim Šabanović kao posjednike jedne veoma dragocjene medžmue u kojoj su se nalazili odlomci djela *Tuhfat al-'arifin* koje je napisao izvjesni šejh Mahmud Bošnjak. Ova medžmua bila je u posjedu Šejha Juje, Ibrahima Opijača, muftije Ahmeda, da bi nakon njegove smrti postala vlasništvo Mustafe, sina Salihova Naimića. Zatim je došla u ruke nekog hadži Halila Selik-zadea koji ju je posudio hadži Hasan-ef., sinu Muhammedovu, da bi je potomci hadži Halilovi nakon dužeg vremena poklonili Hasan-efendijinu sinu Ahmedu Hamdi-efendiji.⁶² O ovom šejhu Mahmudu se ništa ne zna, no kako se za njega saznalo putem ove mostarske medžmue, nije isključeno da je ovaj autor Mostarac. Bilo bi zanimljivo kada bi se ovdje zapravo radilo o Mahmud-ef., prvom šejhu Koski-pašina hanikaha, jer bi onda barem dijelovi njegova djela završili svoj put upravo u rukama porodice koja je njegovala i s kojom se okončala tradicija hanikaha koju je otpočeo njegov prvi šejh.

⁶⁰ Nakičević, Omer, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*, Sarajevo, 1999, 161.

⁶¹ Četvrtkom poslije ikindije učilo se i u Gazi Husrev-begovom hanikahu u periodu kada je hanikah poprimio nakšibendijski karakter (Kreševljaković, Hamdija, "Hanikah", *Spomenica Gazi Husrevbegove četrinstote godišnjice*, Sarajevo, 1932, 58).

⁶² Šabanović, Hazim, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 707–708. Vidjeti također: Trako Salih i Gazić Lejla, "Dvije mostarske medžmue", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 38, 1989. Ove dvije medžmue Orijentalnom institutu prodao je 1955. godine Hasan Arpadžić. On je bio sin Ahmeda Hamdija (KŠMS K/19, 297/22).

Osim učenja hatme, šejh hanikaha rukovodio je i učenjem Kur'ana. Učaći, čiji se broj vremenom mijenjao, od deseterice 1894. do peterice 1918, uglavnom su bili službenici različitih mostarskih džamija koji su završili Koski-pašinu medresu. Vjerovatno je i među njima bilo pripadnika tarikata, jer je vakufnama nalagala da učaći Kur'ana budu sufije hanikaha. Jedan od ovih učaća bio je još jedan mostarski šejh. To je šejh Osman Hadžiosmanović.⁶³ On je obavljao dužnost mujezina u više mostarskih džamija. Prvo je bio mujezin Kanber-agine džamije,⁶⁴ da bi nakon toga bio dugogodišnji mujezin Sinan-pašine džamije, a od 1915. i njezin imam i hatib.⁶⁵ Godine 1918. bio je drugi mujezin Koski-pašine džamije.⁶⁶ Hadžiosmanović je radio i pri Vakufskom povjerenstvu gdje je bio podvornik⁶⁷ i od 1911. godine mutevelija dva vakufa, Zahidehanume II i Sultan Selimove džamije.⁶⁸ Njegova posljednja dužnost bila je mujezinska u Jahja Esfel džamiji, koju je obavljao do smrti 1934. godine.⁶⁹ Šejh Osman obavljao je dužnost učaća Kur'ana redovno i bez prekida. Vjerovatno bi se zbog ove stalne veze s Koskinom džamijom moglo zaključiti da je šejh Hadžiosmanović bio vezan za hanikah i da je i on bio nakšibendija.

Mada je hanikah podignut početkom XVII st., djelovanje nakšibendijskog tarikata može se pratiti tek od polovine XIX st. Zapravo, tek u tom stoljeću nailazimo na institucionalizirano prisustvo ovog reda uopće u Mostaru. Činjenica da su dvojica najznačajnijih ljudi Mostara toga vremena, Ali-paša i muftija Sarajlić, održavali veze s Oglavkom i Vukeljićima sigurno nije bila neprimijećena među Mostarcima, no teško je znati da li je u tom periodu bilo još nakšibendija koji su bili vezani za Sikiriće ili Hadžimejliće. Ali-pašina tekija zapravo je bila produžetak nakšibendijske tradicije iz Buhare, odakle je njen prvi šejh došao. Slučaj Koski-pašina hanikaha i šejhova porodice Arpadžić svjedoči o popularnosti i značaju i one druge struje nakšibendijske tradicije u XIX st., koja je postojala uporedo s onom oglavačkom i vukeljičkom, a čiji

⁶³ VPM 1898, 661/98, VPM 1915, 911/15.

⁶⁴ KŠMS K/1, 709/88.

⁶⁵ VPM 1896, 390/96, VPM 1903, 78/03, VPM 1915, 163/15.

⁶⁶ VPM 1918, 200/18.

⁶⁷ VPM 1896, 390/96.

⁶⁸ VPM 1911, 93/11.

⁶⁹ VPM 1932, 308/32, VPM 1935, 117/35.

se centar nalazio u Travniku, oličen u čuvenim muftijama Korkutima. To što je Muhammed Derviš-ef. Korkut, za kojeg je Dževdet-paša rekao da ima najveći ugled u Bosni i Hercegovini,⁷⁰ bio vezan za gradačačkog muderrisa i šejha hadži Hasan-ef. Muslimovića, sigurno predstavlja jedan novi moment u proučavanju historije nakšibendijskog tarikata i općenito sufizma u Bosni i Hercegovini ■

Nakshibendi Tradition of Mostar in the XIX and the First half of the XX Century – The Case of Koski-Pasha's Khaniqah -

Alija Dilberović

Summary

Literature that deals with the history of sufism, dervish orders and tekkes in Bosnia and Herzegovina says that Mostar had two sufi establishments related to the Naqshbandi order. That are Mehmed Koski-Pasha's khaniqah and the tekke of Ali-Pasha Rizvanbegović. This paper wishes to shed more light on the affairs of this tariqat in Koski's khaniqah. This khaniqah was opened in the beginning of the 17th century, but it is not certain under which tariqat's rules it was supposed to be run, for it was not specified in the Waqfnama. Even though contradictory information was initially given about the character of this khaniqah, it is most likely that it belonged to the Khalveti tariqat at first. Also, in time the khaniqah grew into a madrasa. Despite that, the sufi tradition remained almost until the very closing of the tekke in 1924. It is a known fact that the Naqshbandi ran the khaniqah in the second half of the 19th century. Based on the original documents and archive material the author of this paper brings some new information on the affairs of the Naqshbandi tariqat in this khaniqah in the aforementioned period. Also, this material gives some particular details significant for the history of this tariqat in Bosnia and Herzegovina.

Key words: Mostar, Naqshbandi tariqat, Mehmed Koski-Pasha's Khanikah, the Arpadžićs, the Korkuts ■

⁷⁰ Kreševljaković Hamdija, *Dževdet-pašina- pisma*, 61.

Literatura:

- Čelebija Evlija, *Putopis*, Sarajevo, 1967.
- Ćehajić, Džemal, *Derviški redovi u Jugoslavenskim zemljama*, OIS, Sarajevo, 1986.
- Fajić, Zejnil, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, sv. 3., Sarajevo, 1991.
- Hasandedić, Hivzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, IKC Mostar, 2005.
- Hasandedić, Hivzija, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis IZ Mostar, 2002.
- Hasandedić, Hivzija, *Genealoška istraživanja*, IKC Mostar, 2009.
- Hasandedić, Hivzija, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Arhiva Hercegovine*, Mostar, 1977.
- Hasandedić, Hivzija, *Hafizi Mostara i bliže okoline, Takvim za 1977/1397. godinu*, Sarajevo, 1976.
- Jahić, Mustafa, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, sv. 6., London-Sarajevo, 1999.
- Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme Osmanske uprave*, IKC Mostar, 1999.
- Kreševljaković, Hamdija, *Dževdet-pašina pisma, Izabrana djela IV*, Sarajevo, 1991.
- Kreševljaković, Hamdija, “Hanikah”, *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristo godišnjice*, Sarajevo, 1932.
- Lavić, Osman, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, sv. 14, London-Sarajevo, 2005.
- Mehmedović, Ahmed, “Alimske porodice: Mulaibrahimović-Muftić (Svirac)”, *Novi Muallim*, 31, 2007.
- Mehmedović, Ahmed, “Ulema mostarske porodice Ćemalović”, *Most*, 208 (119), Mostar, 2005.
- Mičijević, Senad, “Tragovi stolačkih derviša”, *Slovo Gorčina* 25/2003.
- Nakičević, Omer, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*, Sarajevo, 1999.
- Nametak, Hasan, *Mostarska ulema zadnjih sto godina, Kalendar Narodne uzdanice*, 1943.
- Popara, Haso – Fajić, Zejnil, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, sv. 7., London-Sarajevo, 2000.
- Popara, Haso, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, sv. 7., London-Sarajevo, 2001.
- Sureyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani III*, Istanbul, 1224.
- Šabanović, Hazim, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
- Šehić, Sadik, “Svirac-efendija i njegov amanet”, *Gračanički glasnik*, 10, 2000.
- “Tekije u BiH”, *Kelamul’l Šifa*, br. 9, 2006.
- Trako, Salih i Gazić, Lejla, “Dvije mostarske medžmue”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 38, 1989.
- “Vakuf-nama Koski Muhammed-paše iz Mostara”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 44-45/1994-95, Sarajevo, 1995.

- Vukomanović, Milan, "Beogradske tekije", *Kelamu'l Šifa*, 9, 2006.
- Zemaljska vakufska komisija za BiH (1883–1894.), Kataloški inventar, GHB, Sarajevo.

Arhivska građa:

- Acta Turcarum (AT):
2/87; 1/36; 1/38; 1/20; 1/37; 1/40; 1/50; 1/48; 6/262; 1/49; 7/349; 6/280.
- Arhiv GHB:
ZVK-16/1887; 883; ZVK-25/1887; 2793. ZVK-13/1887; 213; ZVK-15/1887; 557; ZVK-23/1887; 2326.
- Kotarski šerijatski sud Mostar (KŠMS):
K/1935 224/35; K/18 1468/08; K/19 297/22; K/1 709/88.
- Sidžil mostarskog kadije:
OZ/DK 1406, V-2-58.
- Vakufsko povjerenstvo Mostar (VPM):
1894 75/94; 1895 119/95; 1894 71/94; 1895 62/95; 1921 201/21; 1930 272/30; 1932 568/32; 1906 156/06; 1895 297/95; 1901 363/01; 1913 214/13; 1918 200/18; 1910 1073/10; 1898 661/98; 1915 911/15; 1896 390/96; 1903 78/03; 1915 163/15; 1918 200/18; 1896 390/96; 1911 93/11; 1932 308/32; 1935 117/35.